

ILM FAN UMMONI ARBOBLARI TOMONIDAN YARATILGAN NODIR ASARLARGA FIKR NOMA

ТУРКИСТОНДАГИ МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИ ТАРИХИ БЎЙИЧА ЯНГИ АСАР

Феруз Бобоев,

Ўзбекистон ФА Тарих институтининг акад. илмий ходими,

тарих фанлари доктори

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.001>

Қаҳрамон Ражабовнинг “Туркистон минтақасида совет режимига қарши истиқлолчилик ҳаракати ва моҳияти (1918-1935 йиллар)” номли 432 бетдан иборат янги асари 2022 йил “Фан” нашриётида чоп этилди.

Мазкур асар муқаддима, бешта боб ва хулосадан таркиб топган. Асарда туркчилик, турончилик, исломчилик назариялари ва уларнинг талқини, Туркистон минтақасида совет режимига қарши қуролли ҳаракат тарихининг назарий-методологик асослари, манбашунослиги ва тарихшунослиги кенг таҳлил қилинган. Шунингдек, Туркистондаги умумхалқ ҳаракатининг ғоявий-сиёсий илдизлари ва жамиятидаги ислоҳот ва озодлик ғояларининг кучайиб бориши, совет режимига қарши қуролли ҳаракатнинг моҳияти каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилган.

Шу билан бир қаторда, Туркистон минтақасидаги қуролли ҳаракатнинг асосий ривожланиш босқичлари худудий ва хронологик тартибда таҳлил этилган. Хусусан, Туркистон 1917 йилда муҳим сиёсий ўзгаришлар арафасида турарди. Минтақа халқлари Россия империясининг 50 йиллик мустамлакачилик зулмига қарши тинимсиз равишда миллий озодлик курашини олиб бордилар. Дастлаб маърифатпарварлик ҳаракати сифатида вужудга келган жадидчилик Туркистон тақдири ҳал қилинаётган бу паллада ўзбек халқини ғоявий жиҳатдан бирлаштирувчи куч сифатида майдонга чиққанлиги асарда атрофлича очиқ берилган.

Туркистонда Октябр тўнтаришидан кейин содир бўлган воқеалар жараёни шуни кўрсатадики, большевиклар (коммунистлар) томонидан ўрнатилган совет режими минтақа халқларига нафақат мустақиллик, ҳатто миллий мухториятни ҳам раво кўрмади. Мустақиллик осонликча қўлга киритилмаслигини тушуниб етган ўн минглаб йигитлар қўлга қурол олиб, большевиклар ва босқинчи қизил армияга қарши қуролли ҳаракатни бошлаб юбордилар. Бироқ бу ҳаракат бошланиши билан совет Туркистони ва Россиясидаги расмий доиралар томонидан уни қоралаш учун барча қатъий чоралар кўрилди. Коммунистик мафкура ва совет режими ҳукмронлиги йилларида бу ҳаракат сохталаштирилиб, у «босмачилик» деб аталди ҳамда унинг иштирокчиларига «босмачилар» деб тамға босилди. Мазкур асарда эса совет ҳокимияти юритган сиёсатни моҳияти очиқ берилган.

Туркистон Мухторияти ҳукуматининг 1918 йил феврал ойида совет режими томонидан қонга ботирилиши Туркистон халқларини жунбушга келтирди. Минтақа туб аҳолисининг тинч-парламент йўли билан ўз тақдирини ўзи ҳал қилиши ва миллий мустақилликка эришиш ҳуқуқи большевиклар томонидан рад қилинган, улар Туркистоннинг мустақиллигига эришиш учун қуролли кураш йўлини танлашларига тўғри келди. Беҳбудий томонидан 1918 йил бошларида ўртага ташланган «Ҳақ олинган

берилмас!» шиори бутун миллатнинг жанговар чақириғига айланди.

Шундай қилиб, Туркистон Мухторияти ҳукуматининг тугатилиши қуролли ҳаракатнинг бутун Фарғона водийсида оммавий равишда бошланишига фақат бир туртки бўлганлиги, Чор Россиясининг мустамлакачилик зулми остида азоб чеккан фарғоналиклар Туркистонда биринчи бўлиб большевикларга қарши қуролли курашга отланганлиги, мустабид совет режими ва босқинчи қизил армияга қарши қуролли ҳаракат 1918 йил феврал ойининг охирларида бошланганлиги билан боғлиқ фикр-мулоҳазалар берилган.

Шунингдек, асарда Туркистонда дастлабки қуролли гуруҳларнинг ташкил топиши вауларнинг фаолиятига алоҳида эътибор қаратилган. Қуролли ҳаракатга бошчилик қилишда Фарғона водийси (Кичик Эргаш, Катта Эргаш, Мадаминбек ва Шермуҳаммадбек, эса Самарқанд вилоятида эса Очилбек ва Баҳромбеклар муҳим рол ўйнаганлиги, Туркистон АССРдаги ҳаракатнинг Бухоро ва Хоразм республикаларига тарқалиши, кучайиши ва мағлубияти таҳлил этилган.

Асарнинг жадидлар ва тараққийпарварлар – истиқлолчилик ҳаракатининг ғоявий раҳнамолари қисмида Мустафо Чўқай, Носирхон Тўра, Садриддинхон Шарифхўжаев, Мунаввар Қори Абдурашидхонов, Тўракул Жонузоқов, Усмон Хўжа, Амир Саид Олимхон, Аҳмад Заки Валидий Тўғон каби шахсларнинг сиёсий жараёнлардаги иштироки билан боғлиқ фикрлар мазкур китобнинг қийматини янада оширган. Бундан ташқари, Авлиёхўжа Эшон, Мулла Файзи Охун Домулла ва бошқа уламоларнинг ҳаракатда тутган ўрни ва роли ҳамда 40 нафарга яқин Туркистон кўрбошилари ҳақида маълумотлар берилган.

Кўрбошиларнинг қурултойлари, унвонлар, танга зарб қилиш билан жараёнлар (Парпи кўрбоши Кўқонқишлоқда ўз номидан 1919 йил бошларида пул чиқарган; 1921-1922 йилларда Фарғона водийсида Шермуҳаммадбек томонидан чиқарилган махсус пуллар муомалада бўлган; Жунаидхон томонидан 1918-1920 йилларда Бадиркентда 5 қийматдан иборат, яъни 1, 2,5, 5, 15 мистанга ва кумуш хон-сўм муомалага чиқарилган), байроқ, туғ, муҳр,

Махсус либослар, ҳарбий қўшин, қурол-яроғ турлари, ўрда ва махсус қароргоҳ билан боғлиқ масалаларнинг таҳлил этилиши асарнинг муҳим аҳамиятли жиҳатлари ҳисобланади.

Шунингдек, асарнинг Ўрта Осиёда республикаларида совет режимига қарши қуролли кураш деб номланган қисмида Ўзбекистон ССРда истиқлолчилик ҳаракатининг сўнгги босқичи ва унинг ўзига хос жиҳатлари, хусусан, Фарғона водийсидаги, Самарқанд вилоятидаги, Бухоро ва Ўрта Зарафшон округлари, Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаларидаги жанглар ёритилган. Шу билан бир қаторда, Тожикистон, Туркменистон, Қорақалпоғистон, Қирғизистон ва Қозғистонда совет ҳокимиятига қарши курашнинг кучайиши сабаблари, асосий жанглар, етакчи кураш раҳбарларининг фаолияти ва мағлубият сабаблари кенг таҳлил этилганлиги билан мазкур асар долзарб аҳамият касб этади.